

TODOR STOJKOV

O takozvanom Ličkom ustanku 1932.

U nizu akcija koje su posle šestojanuarskog državnog udara organizovali vodeći krugovi ustaške emigracije na teritoriji Jugoslavije posebno mesto po odjeku, i u zemlji i u inostranstvu, a naročito po posledicama na području Like i Primorja, ima napad grupe pripadnika ustaške organizacije na žandarmerijsku stanicu u selu Brušanima, kod Gospića, na početku septembra god. 1932. Iako je, uistinu, akcija bila ograničena na relativno uzak krug učesnika, a po svom neposrednom učinku nije prelazila okvire političkog incidenta, napad grupe ustaša na tu žandarmerijsku stanicu, zbog društveno-političkih prilika u ondašnjoj Jugoslaviji i njenoga međunarodnog položaja u to vreme, smatran je i u zemlji i u inostranstvu značajnim događajem, pa je ta ustaška akcija i po svom nazivu, svakako više po tome šta je trebalo da bude, nego po tome šta je uistinu bila, ostala poznata kao Lički ustanak ili Lička pobuna.

Kako je već spomenuto, taj se događaj i zbivanja oko njega ne mogu posmatrati nezavisno od unutrašnjih prilika i međunarodnih odnosa Jugoslavije u to vreme, posebno od njenih odnosa sa ondašnjom fašističkom Italijom.

U našoj posleratnoj historiografiji tzv. Lički ustanak nije bio predmet posebnog istraživanja. U pojedinim radovima koji se bave problematikom društveno-političkih prilika na području Hrvatske u međuratnom razdoblju, odnosno organizacijom i akcijama hrvatske ekstremne političke emigracije, ima pomena i fragmentarnih podataka i o tome događaju. Zadatak našeg priloga je da, bez pretenzija da do kraja iscrpi tematiku o kojoj je reč, pokuša da rekonstruiše i osvetli glavna zbivanja oko priprema, izvođenja i reperkusija tzv. Ličkog ustanka.

Glavna dokumentaciona osnova ovoga priloga jest istražni i sudski materijal nastao pri istrazi i suđenju pojedinim učesnicima u pripremanju i izvođenju akcije. Taj se materijal čuva u fondu Državnog suda za zaštitu države u Arhivu za radnički pokret Jugoslavije u Beogradu. Koristili smo se, takođe, podacima koji se o tzv. Ličkom ustanku mogu naći u arhivskoj građi Arhiva SR Hrvatske u Zagrebu, u čehoslovačkim arhivima u Pragu i podacima o tome u izveštajima nemačkih diplomatskih predstavnika u Jugoslaviji. Mnoštvo podataka, naročito o napadu na žandarmerijsku stanicu u Brušanima, može se naći u onovremenoj domaćoj i stranoj štampi. Tim podacima koristili smo se ne toliko kao materijalom za rekonstrukciju zbivanja, koliko kao dokumentacijom o odjeku događaja u zemlji i inostranstvu.

I

Ukidanje ustavnog i parlamentarnog poretka 6. januara 1929. u korist režima monarhodiktature značilo je u isto vreme i pooštrenje kursa nacionalnog i državnog unitarizma. Brzo su nestajale prvobitne iluzije u širokim narodnim slojevima da će se bez neprekidnih međustranačkih netrpeljivosti i borbe za vlast moći lakće prići rešavanju ekonomsko-socijalnih problema. Za oduzete osnovne građanske slobode i prisilnu nacionalnu nivelaciju šestojanuarski režim nije bio kadar da pruži nikakvu naknadu na ekonomsko-socijalnom polju. Zbog toga se njegova socijalno-politička osnovica morala neprestano sužavati. Pojačani nacionalni pritisak izazivao je pojačani nacionalni otpor. Sa nailaskom velike ekonomske krize opšta situacija se komplikovala još više. Porast nezadovoljstva zbog nacionalnih i socijalnih prilika pothranjivao je ambicije i izgleda na uspeh ranije malobrojnih žarišta ekstremnih nacionalista, pre svega na području Hrvatske. Teškoće koje su izgledale sve ozbiljnije prinudile su i vladajuće krugove savezničkih zemalja (naročito Francuske i Čehoslovačke) da, bojeći se unutrašnjih potresa u Jugoslaviji i međunarodnih zapleta do kojih bi moglo doći, insistiraju kod jugoslovenskih vladajućih krugova na napuštanju režima otvorenog kraljevskog apsolutizma i vraćanju na kakav-takav ustavni i parlamentarni život.

Ograničeno popuštanje stega oktroisanim ustavom od septembra 1931, zatim izborima za Narodnu skupštinu i Senat, i odlukom da se obrazuje »opštejugoslovenska« politička stranka (tzv. Jugoslovenska radikalno-seljačka demokratija, kasnije nazvana Jugoslovenska nacionalna stranka), trebalo je da stvori uverenje o napuštanju režima kraljevskog apsolutizma. Sve te nove mere i institucije pre su imale da budu nove forme iza koje će se sakriti stara suština, nego što su uistinu označavale vraćanje na građanske i političke slobode. Za problematiku o kojoj je ovde reč bitno je da politika nacionalnog i državnog unitarizma nije pretrpela nikakve izmene. Ipak je, makar i ograničeno, popuštanje stega omogućilo vidniji izražaj nezadovoljstva širokih radnih slojeva zbog ekonomsko-socijalnih prilika a, naročito na području Hrvatske, i zbog oštrih represalija protiv ispoljavanja nacionalne individualnosti. To nezadovoljstvo u toku proleća i leta 1932. ispoljilo se u više mahova na zborovima sazivanim radi osnivanja pomenute režimske stranke, a koje je nezadovoljno stanovništvo često pretvaralo u antirežimske demonstracije ili u prilično brojne, doduše, izolovane i spontane narodne pobune u raznim krajevima zemlje.¹

Intenzivno previranje u Jugoslaviji, koje nije išlo u prilog službenom unutrašnjopolitičkom kursu, uticalo je da još više nego ranije u političkim krugovima susednih zemalja Italiji, Mađarskoj i Bugarskoj porastu nade u mogućnost građanskog rata u Jugoslaviji i njenog raspada. Ondašnji vladajući krugovi tih zemalja, kao što je poznato, bili su nepomirljivi protivnici političke mape jugoistočne Evrope skrojene versajskim mirovnim ugovorima. Sva tri pomenuta suseda Jugoslavije imala su pretenzije na pojedine njene delove. Zbog toga su vladajući krugovi tih država i ranije, a posebno nakon šestojanuarskog državnog udara, pružali azil ne

¹ Opširnije o tome T. Stojkov, Opozicija u vreme šestojanuarske diktature 1929—1935, Beograd 1969, 164—177.

samo političkim emigrantima iz Jugoslavije već i manje-više moralno i materijalno potpomagali njihovu delatnost. Onaj deo jugoslovenske političke emigracije koji je išao ne samo protiv političkog uređenja u Jugoslaviji, nego protiv ma kakve jugoslovenske državne zajednice, bio je dobro došao revizionističkim snagama u tim susednim državama kao upotrebljivo oruđe za ostvarenje njihovih planova.

II

Polovinom 1932, kada je već čitav privredni život u Jugoslaviji bio snažno zahvaćen ekonomskom krizom, a njene političke reperkusije bile utoliko snažnije zbog nestabilnih političkih prilika, u susednoj fašističkoj Italiji već je postojala organizovana grupa hrvatskih ekstremista na čelu sa A. Pavelićem.

Još znatno pre teške krize u koju je zapao građanski politički život u Kraljevini SHS zbog krvoprolića u Narodnoj skupštini juna 1928, A. Pavelić je izbio u vrh hrvatskih građanskih ekstremnih nacionalista — pripadnika Hrvatske stranke prava. Na poslednjim parlamentarnim izborima septembra 1927. izabran je za narodnog poslanika. Nakon poznatog atentata na poslanike HSS, zajedno sa A. Trumbićem, Pavelić se priključuje poslaničkom klubu Seljačko-demokratske koalicije (HSS i SDS). Iako je vođstvo SDK povuklo svoje poslanike iz Narodne skupštine u Beogradu, odbilo da prizna punovažnost njenih odluka za područje Hrvatske i stajalo na stajalištu da je nemoguće sporazum sa vođstvima političkih stranaka u Srbiji, ono ipak nije smatralo da je nemoguće rešenje hrvatskog pitanja u okviru zajedničke jugoslovenske države. A. Pavelić je, međutim, kao uostalom i ranije, istupao sa suprotnog stanovišta. Uz napise u štampi, u kojima je isticao kako se Hrvatska stranka prava i pre i posle 1918. zalagala za nezavisnost Hrvatske, A. Pavelić je u drugoj polovini 1928, nalazeći podršku u inače uskom krugu pravaške omladine, radio na organizovanju ilegalnih terorističkih grupa koje su sebi stavile u zadatak borbu za nezavisnu Hrvatsku. Dvojica od aktera tih grupa, koji će kasnije igrati značajnu ulogu u aktivnosti ustaške emigracije — Branimir Jelić i Gustav Perčec — ilegalno su napustili zemlju još pre šestojanuarskog zaokreta.²

Povezan već sa revizionističkim krugovima u inostranstvu, A. Pavelić je u drugoj polovini 1928. u vreme kada se kriza između vođstva HSS i vođstava vladavinske koalicije (radikala, demokrata, slovenačkih klerikalaca i JMO) sve više zaoštavala nastojao taj jaz produbiti. Poznato je, na primjer, da je vrlo spremno i agilno prihvatio i odigrao ulogu posrednika za tajni sastanak oktobra 1928. u Beču između V. Mačeka i predstavnika mađarskog ministarstva inostranih poslova.³

Državni udar 6. januara 1929. bio je za A. Pavelića znak da težište svoje akcije treba da prenese na bezbedniji teren. On je već sredinom

² Opširnije o tome F. Jelić-Butić, Prilog proučavanju djelatnosti ustaša do 1941, Časopis za suvremenu povijest I—II, Zagreb 1969, 58.

³ T. Stojkov, O spoljno-političkoj aktivnosti vođstva SDK uoči šestojanuarske diktature, Istorija XX v., Zbornik radova IX, Beograd 1968, 309.

januara 1929. napustio zemlju i obreo se u Beču. Tu je još od raspada Austro-Ugarske postojala grupa Hrvata, uglavnom bivših austrougarskih oficira oko generala Sarkotića, koji su, nezadovoljni stvaranjem zajedničke jugoslovenske države, vodili akciju protiv nje i sanjali o obnovi Habsburške Monarhije. A. Pavelić se odmah povezao sa tom grupom, nastojeći da se u svojoj separatističkoj akciji koristi već od ranije uspostavljanim vezama između pojedinih ličnosti pomenutog »bečkog kruga« i istaknutih ličnosti austrijskog i mađarskog političkog života.⁴

Odlaskom u inostranstvo radi produžavanja borbe, odande, za nezavisnu Hrvatsku, A. Pavelić je, u stvari, učinio odlučan korak na putu da on i njegovi jednomišljenici, i u zemlji, i u inostranstvu, bez ozbiljnije socijalno-političke osnove, u domovini, pomagani i izdržavani od revizionističkih krugova u inostranstvu, postanu njihovo oruđe u kombinacijama oko prekranja političke mape Podunavlja i Balkana.

Jedan od prvih Pavelićevih poteza, koji je naišao na brojne komentare u evropskoj štampi i na vrlo oštro reagovanje jugoslovenskih vladajućih vrhova, bio je njegov susret aprila 1929. u Sofiji sa šefom makedonske ekstremne emigracije Ivanom (Vančom) Mihailovom i sporazum sa njim o zajedničkoj saradnji s ciljem izdvajanja Hrvatske, odnosno Makedonije iz Kraljevine SHS.⁵ S obzirom na to da su jugoslovenski vladajući krugovi veoma oštro reagovali u povodu sporazuma o zajedničkoj akciji hrvatskih i makedonskih separatista, austrijske su vlasti, da bi se izbegle komplikacije u odnosima sa jugoslovenskom vladom, otkazale gostoprimstvo A. Paveliću. On tada nalazi utočište u Italiji sa čijim je političkim krugovima bio od ranije povezan.⁶ Italija će već od 1929. postati glavna baza za okupljanje, organizovanje i terorističku aktivnost hrvatskih separatista protiv jugoslovenske državne zajednice. Drugim rečima, fašistički vladajući vrhovi ondašnje Italije uključuju ustaški pokret u svoju strategiju i taktiku u spoljopolitičkoj orijentaciji prema Jugoslaviji.⁷

Uz podršku italijanskih vlasti A. Pavelić i njegovi najbliži saradnici okupljaju malobrojne emigrante iz Jugoslavije i počinju da vrbuju pripadnike hrvatske ekonomske emigracije iz pojedinih evropskih zemalja i Amerike. Tu, u Italiji, u stvari pod pokroviteljstvom fašističkih vlasti, udaren je god. 1930. u organizacionom smislu temelj ustaškoj organizaciji, pa su u vezi s tim, god. 1931, formirane i prve oružane grupe i ustaški logor u Italiji.⁸ U njima su obučavani zavrbovani ljudi da bi bili grupno ili pojedinačno upućivani u Jugoslaviju radi vršenja atentata na istaknute ličnosti šestojanuarskog režima ili dizanja u vazduh važnijih

⁴ F. Jelić-Butić, n. n., 60.

⁵ Isto. Uz protest koji su jugoslovenski zvanični organi uložili ministarstvu inostranih poslova Bugarske zbog toga što su bugarske vlasti tolerisale ovaj otvoreni atak na jedinstvo Kraljevine SHS, u Beogradu je održan proces pred Sudom za zaštitu države protiv A. Pavelića i G. Perčeca koji je pratio Pavelića u Sofiju. Jula 1929. obojica su (u odsustvu) osuđeni na smrt.

⁶ Isto, 60/61.

⁷ Iz podataka se vidi da je još u maju 1929. mađarskom poslaniku u Rimu saopšteno da Italija pomaže hrvatski emigrantski separatistički pokret. (V. Vinaver, Ugrožavanje Jugoslavije 1919—1932, Vojnoistorijski glasnik, br. 1, Beograd 1968, 142).

⁸ F. Jelić-Butić, n. n., 61.

javnih objekata. Sve je to trebalo da podgrejava atmosferu nespokojstva i neizvesnosti i bude dokaz nestabilnosti političkih prilika u Jugoslaviji, pa i njene neodrživosti kao veštačke tvorevine. Ta aktivnost pripadnika ustaške emigracije poklapala se, naravno, u to vreme, u uslovima manje ili veće zategnutosti u međudržavnim odnosima Jugoslavije sa Italijom i Mađarskom, sa težnjama i planovima vladajućih krugova tih zemalja u odnosu na Jugoslaviju. Što se tiče Italije, zaoštavanje nacionalnih odnosa u Jugoslaviji posle šestojanuarskog državnog udara i pogoršanja položaja širokih radnih slojeva, usled ekonomske krize koja se približavala katastrofalnim razmerama na početku 1932, tamo se verovalo u najskorije veće potrese u Jugoslaviji, pa su njeni vladajući vrhovi odbili nastojanja koja su na početku 1932. dolazila iz Beograda, od samog kralja Aleksandra, i išla za otklanjanjem uzroka loših međudržavnih odnosa. Videći, naime, u Italiji ne samo direktnu opasnost, već i inicijatora povezivanja revizionističkih snaga oko jugoslovenskih granica, a u okolnostima kada ni unutrašnje prilike nisu išle u prilog vladajućih krugova, kralj Aleksandar je računao da bi sređivanjem odnosa sa Musolinijem znatno olakšao i međunarodni položaj Jugoslavije i u isto vreme lišio hrvatske separatiste glavnog uporišta. U toku februara i marta 1932. putem posrednika, izmenjane su poruke između kralja Aleksandra i Musolinija u kojima su jedan drugom izneli gledišta o sadržini eventualnog jugoslovensko-italijanskog sporazuma o regulisanju međusobnih odnosa. Čini se da je kralj Aleksandar bio spreman na znatne ustupke Musoliniju, ali je on, ponet nadom na skori raspad Jugoslavije, prekinuo dalju razmenu mišljenja.⁹

Sa prekidom pregovora u proleće 1932. i pogoršavanjem jugoslovensko-italijanskih odnosa povezana je i veća aktivnost ustaške emigracije i u propagandnoj delatnosti i u pripremanju i izvođenju diverzija.

III

Na osnovu sačuvanih podataka iz istrage i sa suđenja učesnicima tzv. Ličkog ustanka ne može se sigurno tvrditi kada je u Gospiću i na njegovom području oformljeno prvo jezgro ustaške organizacije. Izvesno je, međutim, da je u proleće 1932. takvo jezgro postojalo i da se otada intenzivno radilo na njegovom širenju. Glavna ličnost toga jezgra, »intelektualni vođa«, kako su ga zvali, bio je A. Artuković, advokat u Gospiću. Osim njega su važniji akteri ustaške organizacije na tom području bili Marko Došen, trgovac, Juraj-Juco Rukavina, bivši oficir, Josip Tomljenović i Nikola Orešković, trgovci i Josip Japunčić, poreski činovnik.¹⁰ To jezgro bilo je u vezi sa ustaškim vodstvom u inostranstvu. Neki od njih su pod raznim izgovorima putovali u Italiju ili Austriju gde su se sastajali sa A. Pavelićem, G. Perčecom i drugim vodećim ličnostima ustaške emigracije. Za glavni punkt odakle će se prebacivati oružje u zemlju

⁹ J. B. Hopfner, *Yugoslavia in crisis*, New-York — London, 1962, 19—20; T. Stojkov, *Opozicija u vreme šestojanuarske diktature*, 262.

¹⁰ Arhiv za radnički pokret Jugoslavije (dalje: ARPJ), Fond Državnog suda za zaštitu države (dalje: DS), br. 26/33, *Obrazloženje optužnice protiv Japunčića i dr.*

određen je Zadar. U isto vreme sa prebacivanjem oružja, koje je počelo u proleće 1932, članovi gospićke ustaške grupe nastojali su da organizaciju prošire ne samo u Gospiću nego da stvore uporišta i po selima Like i Primorja. U toku proleća i leta 1932. oni su uspeali da zavrбуju izvestan broj seljaka uglavnom iz ovih sela: Lukovog Šugarja, Kalinovače, Pazarišta, Rizvanuše i Klanca.¹¹ J. Rukavina koji je živeo u Klanцу bio je kao neka vrsta spone između vodeće grupe u Gospiću i zavrbovanih seljaka.

U agitaciji koja je prethodila neposrednoj akciji u Lici, Artuković i njegovi saradnici su širili vesti da borbu za nezavisnost Hrvatske pomaže Italija, da sa italijanskom vladom ustaško glavno vođstvo ima sporazum da se Italiji ustupi Triglav i dolina prema Ljubljani, a da će Italija ustupiti Hrvatskoj Trst i Rijeku. Da bi se privuklo što više pristalica za planiranu pobunu širene su u narodu glasine da je Velebit pun uniformisanih i naoružanih ustaša, a da i u Bosni krstare ustaške grupe.¹² Polazeći od saznanja o naglom pogoršanju ekonomsko-socijalnog položaja radnih slojeva, o jačanju levih strujanja u narodu, ustaško vođstvo je neprekidno upozoravalo svoje pristalice da strogo vode računa o tome da se pripremana akcija ne pretvori »u komunistički prevrat«.¹³

U okviru planirane ustaške akcije u Lici zamišljen je bio i eventualni napad i osvajanje kasarne i arsenala gospićkog garnizona. U tom cilju vodeća grupa u Gospiću nastojala je da u ustaške redove uvuče i vojna lica. Sudeći po istražnim i sudskim materijalima rezultati su bili prilično mršavi: svega dva narednika (Josip Čačić i Ante Malbaša) pristupili su ustaškoj organizaciji, dok je nekoliko drugih vojnih lica kasnije bilo pod istragom, ali više zbog toga što su bili osumnjičeni da, iako obavešteni o ustaškom rovaranju po garnizonu, nisu blagovremeno to prijavili.¹⁴ Mada je već u prvim mesecima 1932. nešto oružja prebačeno uglavnom iz Zadra, a manja količina iz Rijeke, najveća količina oružja i municije stigla je 28. avgusta 1932. nekom italijanskom lađom. Tovar je iz Zadra prebačen do Kusača Drage, a odatle na Velebit i zatim razdeljen članovima organizacije koji su ga delili dalje poverljivim ljudima. Radi efektivnijeg dejstva propagande o postojanju ustaša na Velebitu, jula 1932. prebačeno je iz Zadra na Velebit pet uniformisanih i naoružanih pripadnika ustaške emigracije. Sa poslednjom pošiljkom oružja 28. avgusta dopremljeno je još pet ustaša iz Zadra. Do napada na žandarmerijsku stanicu u Brušanima, grupu prebačenih ustaša hranio je i po potrebi sakrivao zavrbovani seljak Leopold Šuper iz Lukovog Šugarja.

Prema izjavama nekih učesnika »ustanak« je trebalo da počne 25. septembra 1932. Na početku septembra, međutim, navodno je poručeno iz Zadra da »ustanak« treba odložiti za proleće 1933.¹⁵ Sudeći po izjavama

¹¹ ARPJ, DS, br. 54/32, Optužnica protiv J. Rukavine i dr.

¹² ARPJ, DS, br. 26/33, Obrazloženje optužnice protiv J. Japunčića i dr.; ARPJ, DS, br. 54/32, Optužnica protiv J. Rukavine i dr.

¹³ ARPJ, DS, br. 54/32, Optužnica protiv J. Rukavine i dr.

¹⁴ ARPJ, DS, br. 26/33. i *Politika*, 16. VII 1933.

¹⁵ Tu poruku, navodno, doneo je iz Zadra N. Orešković, jedan od vodećih članova ustaške organizacije u Gospiću (ARPJ, DS, br. 26/33, Zapisnik sa saslušanja J. Japunčića 30. IX 1932. u zagrebačkoj policiji).

nekim učesnika u istražnom postupku, koje se ne mogu smatrati potpuno verodostojnim, izgledalo bi da je grupa ustaša prebačena iz Zadra, sa još nekolicinom zavrbovanih lica iz Gospića i okoline, na svoju ruku napala žandarmerijsku stanicu u Brušanima.¹⁶ Verovatnije je da je izvršeni napad rezultat zajedničke odluke ustaških prvaka u Gospiću i rukovodstva u Italiji i da je to u isto vreme trebalo da bude znak za širu i masovniju akciju koja je, međutim, izostala. Naravno, teško je pretpostaviti da bi do napada grupe ustaša došlo ne samo bez znanja nego i bez odobrenja najviših vlasti Italije od kojih je u stvari i zavisio opstanak ustaške organizacije.¹⁷ Uz tadašnje odnose sa Jugoslavijom i pretenzije na jugoslovenske teritorije, italijanskim vladajućim krugovima je svakako odgovaralo da se lanac malo otpusti i pas pusti u neprijateljsko susedstvo. Ako akcija i ne dobije željene razmere, pojačaće unutrašnje teškoće u Jugoslaviji i osećanje nestabilnosti.

Činjenica da je glavni kolovođa ustaške organizacije u Lici A. Artuković emigrirao u Zadar nekoliko dana pre napada na žandarmerijsku stanicu upućuje na zaključak da je znao šta ima ubrzo da se dogodi. Rezonovao je po svojoj prilici ovako: ukoliko poduhvat ne uspe, bolje je da se nalazi s one strane granice. Ukoliko, pak, poduhvat dobije željene razmere neće mu biti teško da se vrati.¹⁸ Uz to još neke okolnosti ukazuju na to da napad na žandarmerijsku stanicu u Brušanima nije svojevoljni akt učesnika napada, već da je izvršenje jedne odluke ustaškog vođstva i deo šire zamišljene i koordinirane akcije. Ustaškom istupu u Lici prethodila je pojačana antijugoslovenska propaganda u Italiji, pri čemu je isticano pravo Italije na Dalmaciju. Osim pisanja štampe i brošura o tome, održavani su zborovi čiji su sazivači obično bili vodeće ličnosti iredentističkih organizacija kakve su bile »Savez ratnih dobrovoljaca i sinjih Dalmatinaca« i »Savez odbora za dalmatinsku akciju«. Na zborovima su govorili istaknuti funkcioneri aparata vlasti.¹⁹ Karakteristično je i to da su u roku od nekoliko dana, u prvoj polovini septembra, uz napad u Brušanima, izvršena dva pokušaja upada na jugoslovensku teritoriju: jedan iz Bugarske i jedan iz Albanije, što upućuje na zaključak da se radilo o sinhronizovanoj akciji.²⁰ Iz sačuvanih arhivskih podataka može se zaključiti da je u pripremama i u donošenju odluke o neposrednoj akciji u Lici učestvovao šef ustaške emigracije A. Pavličić, da je, naime, napad

¹⁶ Isto, Zapisnik sa saslušanja J. Japunčića 3. X 1932.

¹⁷ U jednom razgovoru kralja Aleksandra i francuskog poslanika u Beogradu E. Naggiara o događajima u Lici i Primorju kralj je, uz ostalo, rekao da mu je potvrđeno da jugoslovenska služba bezbednosti poseduje autentična dokumenta iz kojih se vidi učesništvo Italije u terorističkoj akciji u spomenutom kraju (Documents diplomatiques français 1932—1939, I Serie (1932—1935), tom II (15. XI 1932—17. III 1933), dok. br. 365, Izveštaj Naggiara 2. III 1933. Paulu Boncouru).

¹⁸ A. Artuković je zajedno sa Markom Došenom pobeo u Zadar 3. septembra 1932. (ARPJ, DS, br. 26/33, Zapisnik sa saslušanja J. Japunčića 5. X 1932. u zagrebačkoj policiji). — Japunčić je izjavio da se 2. IX 1932. video u Gospiću sa Artukovićem i da mu je on rekao kako je ustaška organizacija otkrivena i da zato mora da beži iz zemlje.

¹⁹ *Politika*, 15. IX 1932. Čl. Italija i njene aspiracije na Dalmaciju.

²⁰ *Politika*, 14. IX 1932.

izvršen po njegovom naređenju, što drugim rečima znači po odobrenju italijanskih vlasti.²¹

Napad na žandarmerijsku stanicu u selu Brušanima kod Gospića izvršen je noću između 6. i 7. septembra 1932. U napadu je, uz deset iz Zadra prebačenih ustaša, učestvovalo i nekoliko članova ustaške organizacije sa gospićkog područja. Neposredno pre diverzije presečene su telefonske i telegrafске veze sa Gospićem. Pre nego što su osuli vatru na žandarmerijsku stanicu, jedan od učesnika privukao se zgradi i pod vrata podmetnuo paklenu mašinu. Kad je odjeknula eksplozija, napadači su na zgradu osuli paljbu. U stanici su se trenutno nalazila svega dva žandarma. Oni su odmah odgovorili vatrom. Obostrana paljba trajala je nešto manje od pola sata, a tada su se napadači povukli. Nijedan od žandarma nije stradao, ali je zgrada žandarmerijske stanice bila znatno oštećena. Dok je glavnina ustaške grupe pošla na žandarmerijsku stanicu, dve manje grupe su upućene da napadnu stanove komandira, odnosno njegovog zamjenika, kako bi ih sprečili da pođu u pomoć žandarmima u stanici. Oni su takođe iz svojih stanova odgovorili vatrom.

Čini se da grupa ustaša prebačenih iz Zadra nije imala nameru da se posle puškaranja sa žandarmima vrati odmah na italijansku teritoriju. Dvo učesnika u napadu, oni koji su inače legalno živeli u zemlji, vratio se krišom pod zaštitom mraka svojim kućama, dok se deset uniformisanih ustaša povuklo u šume na obroncima Velebita.²²

Odmah posle napada na žandarmerijsku stanicu u Brušanima pobjegla su u Zadar još tri istaknutija člana gospićke ustaške grupe: J. Tomljenović, N. Orešković i I. Šarić.²³ U redove ostalih članova, odnosno ličnosti koje su na bilo koji način bile upletene u ustašku delatnost, uvukao se strah da će biti otkriveni i pohapšeni. Najvažnije je bilo osloboditi se oružja, pa im se čitava aktivnost narednih nekoliko dana u tome i sastojala.

Pokušaji nemira u delu Hrvatske, inspirisani iz inostranstva, naišli su na veoma oštro reagovanje jugoslovenskih vladajućih vrhova. Na područje Like i Primorja poslata su odmah pojačanja žandarmerije i vojske.²⁴ Upravo sa potera za grupom ustaša, široka istraga obuhvatila je čitavo područje Like i Primorja. Samo nekoliko dana posle napada na žandarmerijsku stanicu u Brušanima potere su ušle u trag ustašama. U oružanom sukobu (14. septembra 1932. kod sela Jadovno) poginuo je član ustaške grupe Stjepan Devčić. Ostali su uspeli da pobjegnu na ostrvo

²¹ A. Artuković, koji je u vreme marsejskog atentata boravio u Francuskoj, uhapšen je i na jugoslovenski zahtev predat jugoslovenskoj policiji. Na saslušanju u Upravi grada Beograda Artuković je (26. III 1935) izjavio da je iz Jugoslavije pobjegao 31. VIII 1932, a da se 2. IX sastao na Rijeci sa Pavelićem i V. Servacijem. Posle napada ustaša na žandarmerijsku stanicu u Brušanima išao je na sastanak sa Pavelićem u Veneciju. Pavelić mu je tada rekao da, iako akcija sama po sebi nije važna, on je (Pavelić) htio da ispita upornost ustaša, odjek akcije u narodu i reagovanje organa vlasti (ARPJ, DS, br. 54/32, Predmet Artuković, DS, 29/35).

²² ARPJ, DS, br. 54/32. Optužnica protiv J. Rukavine i dr. i Isto, Zahtev državnog tužioca D. T. br. 1995 od 13. V 1935.

²³ ARPJ, DS, br. 26/33, Zapisnik o saslušanju J. Japunčića 3. X 1932.

²⁴ Prema nekim tvrdnjama upućeni su i četnički odredi. (Arhiv Historijskog instituta JAZU, Zb. A. Trumbića, Trumbićeva zabeleška 5. XII 1932. o razgovoru sa I. Meštrovićem; neregistrovano).

Pag, a odatle da se ponovo prebace na kopno i nestanu u pravcu Zadra.²⁵ Događaji u Lici izazvali su veliko interesovanje inostrane političke javnosti, što se izrazilo u brojnim komentarima štampe, posebno italijanske i mađarske. Kao odgovor na pisanje jugoslovenske štampe, koja je ukazivala na mešanje inostranih činilaca u jugoslovenske unutrašnje stvari i razobličavala njihove prave namere, italijanska a sa njom i mađarska štampa i radio iskoristili su zbivanja u Lici za dramatisovanje unutrašnjopolitičkih prilika u Jugoslaviji. Akcija grupe ustaša u Lici i intervencija jugoslovenskih državnih organa na tom području prikazivani su kao početak građanskog rata u Jugoslaviji. Isto tako, napad ustaša na žandarmerijsku stanicu u Brušanima prikazivan je kao odlučan zaokret u borbi Hrvata protiv vladajućih krugova u Beogradu: prelaz sa političke na oružanu borbu.²⁶

S obzirom na stvarne razmere ustaške zavere i same akcije koja je iz toga proizašla, širina i oštrina protivakcije državnog aparata na prvi pogled gotovo da je neshvatljiva. Čitav državni aparat na području Like i Primorja, znatno pojačan vojskom i žandarmerijom, stavljen je u pokret. Saznanje o teškim materijalnim prilikama naroda i uz to o nezadovoljstvu hrvatskog življa zbog zvaničnog kursa režima u nacionalnoj politici, činilo je osnovu straha vladajućih vrhova da je ustaško-italijanska demagogija mogla imati uspeha. Iza oštrine u reagovanju stajala je, takođe, namera da se utera strah u kosti eventualnim novim buntovnicima. Naravno, drastična protivakcija na području »zaraženom« ustaško-italijanskim rovarenjem trebalo je da bude i poruka italijanskim vladajućim vrhovima.

Posle diverzije u Brušanima preduzeto je temeljno »pročešljavanje« područja Like i Primorja, potraga za oružjem i ljudima koji su bilo kako, često i neznajući o čemu se zapravo radilo, bili umešani u prebacivanje i razdeobu oružja koje je stizalo sa italijanske teritorije. Tom prilikom, osim učesnika u zaveri, pohapšeno je ili zlostavljano mnoštvo nedužnih ljudi samo zato što je kod njih pronađeno oružje. Ispostavilo se, međutim, da se priličan broj seljaka, pritisnut materijalnom bedom, bavio švercom i preprodajom oružja.²⁷

Pri pretresanju terena učinjene su i ne male materijalne štete ljudima. Na području Velebita u potrazi za oružjem i sakrivenim odmetnicima,

²⁵ARPJ, DS, br. 54/32. Optužnica protiv J. Rukavine i dr. — Od 10 ustaša prebačenih iz Zadra njih 5 su bili Devčići. Vodja grupe je bio Ivan Devčić-»Pivac«. Za vreme NDH bio je ozloglašeni koljač; 1945. pobjegao iz zemlje, a zatim u Argentinu. (Elaborat SUP-a Gospić. Prepis elaborata stavio mi je na raspoloženje kolega dr Đuro Stanislavljević, na čemu mu dugujem zahvalnost).

²⁶ Pregled strane štampe Centralnog pres-biroa, septembar 1932. sv. IV, 31, sv. V, 4 i 13. — Slično italijanskim i mađarskim listovima pisao je i bečki *Reichspost* (septembar 1932. sv. IV, 88). — O tome da napisi u italijanskoj i mađarskoj štampi o događajima u Lici ne odgovaraju istini javljao je svom ministarstvu inostranih poslova čehoslovački poslanik u Beogradu (Arhiv Ministarstva inostranih poslova ČSSR, Fond Beograd, Izveštaj poslanika u Beogradu, Pov. br. 1031 od 30. X 1932).

²⁷ Prema izveštaju čehoslovačkog konzula u Splitu (a ima i drugih podataka o tome) veoma je mali broj ljudi, kod kojih je otkriveno oružje, bio uistinu u službi, kako se u izveštaju kaže, italijanske propagande. Ostali su trgovali oružjem (Izveštaj konzula u Splitu 28. V 1933. generalnom konzulu u Zagrebu, koji je taj izveštaj prosledio u Prag. — Arhiv Kancelarije Predsedništva Republike ČSR (Prag), Fond Jugoslavija, br. T 984/33).

bilo iz osвете, bilo iz predostrožnosti, spaljivane su pojate, stogovi sena i sl.²⁸ Takvi postupci organa vlasti nisu, razume se, mogli da deluju pozitivno na političko raspoloženje stanovništva onoga kraja. U stvari, lojalno držanje stanovništva htelo se obezbediti zastrašivanjem a ne ekonomsko-socijalnim merama i poboljšanjem njegovoga političkog raspoloženja. Pravo opsadno stanje na tom području trajalo je više meseci. Kako je koji kraj bio u centru pažnje istrage, tako je sledila zabrana kretanja stanovništva van mesta stalnog boravka bez posebnih dozvola vlasti.²⁹ Isto tako, duže vreme bilo je zabranjeno kretanje plovniha objekata privatnih vlasnika na području opštine Karlobag, a verovatno i susednim priobalnim opštinama što je nanelo materijalne štete njihovim vlasnicima.³⁰ Uprkos ćutanju kontrolisane domaće štampe o represalijama u Lici i Primorju, vesti o tome su se raznosile tajno i, kako to obično biva, dobijale fantastične razmere. Govorilo se, na primer, da se dnevno progoni »iz Dalmacije po 200—300 osoba, većinom seljaka . . .«, da je uhapšeno i isprebijano na hiljade ljudi, da su strahote prvoga svetskog rata manje nego strahote koje preživljava narod u ličkom i primorskom kraju i sl.³¹

»Lički događaji« pogoršali su inače zaoštrene jugoslovensko-italijanske odnose. Pojačanu antijugoslovensku propagandu u Italiji pratila je pojačana izgradnja vojnih objekata na granici i gomilanje vojske. Neko vreme činilo se kao da može svakog dana izbiti oružani sukob.³² Prema nekim vestima trebalo je da u novembru 1932. nova, još veća grupa naoružanih ustaša bude prebačena na teritoriju Jugoslavije, opet radi »izazivanja ustanka«, ali da je, navodno na intervenciju vlade Velike Britanije, Musolini to zabranio.³³

Tzv. ustanak u Lici i reperkusije tih zbivanja na jugoslovensko-italijanske odnose koliko su, s jedne strane, doneli neprilika i opasnosti režimu prikrivene monarhodiktature toliko su mu, s druge strane, omogućili da

²⁸ Zbog postupaka organa vlasti prema stanovništvu u Lici i Primorju u ime grupe poslanika tzv. Narodnog kluba dr Marko Kožul podneo je u martu 1933. u Narodnoj skupštini interpelaciju ministru unutrašnjih poslova. U interpelaciji se kaže da su na području opštine Karlobag spaljene 33 pojate »a nitko ne misli na to da se ta šteta ljudima plati«. Na kraju interpelacije stoji: »Priča se da su mnoga lica pohvatana i zatvorena, a koja nemaju veze sa unašanjem oružja u našu zemlju, i da postupak policijskih organa pri provadjanju te istrage izazivlje takove komentare, koji nimalo ne služe ugledu naše državne administracije« (Stenografske beleške Narodne skupštine, red. saziv 1932/33, knj. VI, Beograd 1933, 10—11). — U svom izveštaju okružnom inspektor u Ogulinu sreski načelnik iz Gospića (pov. br. 612 od 8. IV 1933) kaže da je tačno da je 15. X 1932. na terenu sela Lukovo šugarje popaljeno oko 40 pojata, ali da se ne zna ko je to učinio (Arhiv SR Hrvatske, Okružni inspektorat Ogulin, br. 1156/33).

²⁹ Arhiv SR Hrvatske, Savska banovina, Odeljenje državne zaštite, 1932, fasc. 783, Izveštaj predstojnika gradske policije u Senju, Pov. br. 728 od 15. IX 1932. i Isto, fasc. 784, rešenje Banske uprave Primorske banovine, Pov. II br. 1753 od 17. II 1933.

³⁰ Arhiv Jugoslavije, Dvorske hartije, Izveštaj sreskog načelnika Gospić, Pov. br. 3303 od 1. XII 1932. Banskoj upravi Savske banovine.

³¹ Arhiv SR Hrvatske, Okružni inspektorat Ogulin, br. 1968/33. Raspis Banske uprave Savske banovine, Pov. II D. Z. br. 19155 od 15. VII 1933. i ARPJ, Fond Kominterne, 1935/43.

³² V. Vinaver, n. n., 144—145.

³³ Isto, 144.

propagandom o akutnoj opasnosti spolja zaokupi pažnju jugoslovenske javnosti. Vođstva građanske opozicije u Srbiji uplašena mogućim ratom, inače umerena u svom otporu zakamufliranom kraljevskom apsolutizmu, ispoljila su tih dana vidljivu sklonost da svojom opozicionom delatnošću još više ne komplikuju ionako složenu situaciju.³⁴

Ozbiljnu kočnicu u Musolinijevim agresivnim namerama prema Jugoslaviji svakako je predstavljao strah od držanja zapadnih sila, glavnih protektora versajskog sistema.³⁵ Uz to, opasnost koja je zapretila Jugoslaviji delovala je na čvršće povezivanje članica Male antante (Jugoslavija, Čehoslovačka i Rumunija). Posle manifestacije jedinstva Male antante u decembru 1932. došlo je u februaru 1933. i do formalnoga sklapanja Organizacionog pakta Male antante. To je bio odgovor na agresivnost revizionističkih snaga, pa i agresivnost Italije prema Jugoslaviji.³⁶ Dolazak nacista na vlast u Nemačkoj značio je novi značajan element u međunarodnim odnosima pa je uneo i promene u gledanje Musolinija na ostvarenje njegovih aspiracija na Balkanu. Iako su jugoslovensko-italijanski odnosi i dalje bili neprijateljski, neposredna opasnost od rata je nestala.³⁷ Mada se nije direktno i javno izjašnjavalo o ustaškoj akciji u Lici i Primorju, o stavu vođstva HSS-a, u to vreme najjače političke skupine u Hrvatskoj, može se zaključivati na osnovu njegovoga opšteg gledišta o unutrašnjopolitičkom uređenju zajedničke jugoslovenske države i posebno o rešenju hrvatskog pitanja. Bez obzira što ni sâm V. Maček ni predstavnici vođstva HSS, upućeni posle zavođenja šestojanuarske diktature u političku emigraciju (A. Košutić i J. Krnjević), nisu izbegavali svaku vezu niti sa predstavnicima zemalja koje su bile neprijateljski raspoložene prema zajedničkoj jugoslovenskoj državi, niti sa pripadnicima ustaške emigracije, njihovo gledište o rešenju hrvatskog pitanja bilo je drukčije nego vodećih ljudi ustaške emigracije. Vođstvo HSS-a nije videlo rešenje hrvatskog pitanja u izdvajanju Hrvatske iz Jugoslavije, nego u njenom unutrašnjopolitičkom preuređenju na principima složene države. U tom smislu su i delovali predstavnici HSS-a u emigraciji u Društvu naroda i kod vlada zapadnih sila. Sa gledištem vođstva HSS-a o neophodnosti zamene državnog i nacionalnog unitarizma složenom državom bilo je solidarno i vođstvo Samostalne demokratske stranke (koja je zajedno sa HSS činila Seljačko-demokratsku koaliciju — SDK). Interesantno je da je vođstvo SDK prvi put 6. januara 1929, u obliku rezolucije (poznate Zagrebačke punktacije), formulisalo svoje gledište o politici vladajućih vrhova prema Hrvatskoj, a o karakteru unutrašnjopolitičkog preuređenja Jugoslavije na početku novembra 1932, dakle, u vreme kada su još bila veoma aktuelna zbivanja u Lici i Primorju i reperkusije tih zbivanja.³⁸

³⁴ O tome opširnije T. Stojkov, *Opozicija u vreme šestojanuarske diktature*, 260—261.

³⁵ I. Meštrović tvrdi da mu je u martu 1933, prilikom boravka u Parizu, vođ francuskih radikal-socijalista E. Ério (koji je u toku 1932. bio predsednik vlade i ministar inostranih poslova) rekao da su Francuzi (verovatno u poslednje vreme) dva puta sprečili Italiju da zarati protiv Jugoslavije (I. Meštrović, *Uspomene na političke ljude i događaje*, Buenos Aires 1961, 227).

³⁶ T. Stojkov, *Opozicija u vreme šestojanuarske diktature*, 262.

³⁷ V. Vinaver, n. n., 147.

³⁸ O Zagrebačkim punktacijama v. opširnije Lj. Boban, *Zagrebačke punktacije*, *Istorija XX veka*, Zbornik radova IV, Beograd 1962.

Nije isključeno da je sadržina te rezolucije u isto vreme bila i stav vođstva SDK prema političkoj aktivnosti, namerama i poslednjoj akciji ustaške emigracije i njenih pokrovitelja.

U to vreme organizacije KPJ u dubokoj ilegalnosti oporavljale su se od teških gubitaka u prvim godinama šestojanuarske diktature. Centralno partijsko vođstvo bilo je van zemlje i posredno pratilo zbivanja u njoj. Iz sačuvane dokumentacije vidi se da je CK KPJ, sledeći ondašnje gledište Kominterne o potrebi razbijanja Jugoslavije kao veštačke tvorevine, u povodu događaja u Lici i Primorju ponovio već više puta izraženo stanovište o razbijanju Jugoslavije kao tamnice naroda. U proglasu, odnosno direktivama CK KPJ koje se odnose na događaje u Lici i Primorju, međutim, razdvajaju se nacionalnooslobodilačke težnje narodnih masa od namere ustaškog vođstva koje, budući da je u službi tuđina, vodi akciju da jedno ropstvo zameni drugim. Od partijskog vođstva traži se još aktivniji rad na političkom razobličavanju ustaškog rukovodstva i da kormilo nacionalnooslobodilačkog pokreta preuzmu pripadnici KPJ.³⁹

Tzv. Lički ustanak dobio je sudski epilog tek u leto 1933. Glavni organizatori nisu mogli biti izvedeni na sud. Neki su bezbedni u inostranstvu rukovodili akcijom, a neki su, kako smo napomenuli, neposredno pre ili posle napada na žandarmerijsku stanicu u Brušanima pobešli iz zemlje. Na sud su stoga mogli biti izvedeni manje važni učesnici, odnosno jataci, pomagači u prenošenju i sakrivanju oružja. Suđenje se održavalo u znatno mirnijoj atmosferi nego što je bila poslednjih meseci 1932: zbivanja su već bila prošlost, a i opasnost od direktnog oružanog sukoba sa Italijom takođe.

Suđenju su, kako smo već pomenuli, prethodila brojna hapšenja i duge istrage.⁴⁰ Kako je odlučeno da se na sud izvede prilično velika grupa (oko 50 lica) osumnjičenih za direktno učešće, odnosno pomaganje ustaške akcije, oni su prema težini dela za koja su optuženi, podeljeni u više grupa, a procesi su održavani sukcesivno od kraja juna do početka septembra 1933. Dva glavna procesa održana su juna i jula 1933. u Beogradu pred Državnim sudom za zaštitu države, a ostali pred Okružnim sudom u Gospiću.

Prvi i ujedno glavni proces održan je pred Sudom za zaštitu države u Beogradu od 29. juna do 10. jula 1933. Prvooptuženi je bio već pominjani Juraj-Joco Rukavina. On je bio u poređenju sa drugim optuženima, uzimajući u obzir sve procese i u Beogradu i u Gospiću, centralna figura, budući da su ostali organizatori ustaške akcije bili van domašaja suda. Uz J. Rukavinu izvedeno je pred sud i još jedanaest optuženih. J. Rukavina je optužen za pripadništvo ustaškoj organizaciji, za ustašku propagandu, za organizovanje seljaka u preuzimanju i preno-

³⁹ ARPJ, KI, 1932/150 i ARPJ, KI, 1932/199.

⁴⁰ Prema podacima koje je čehoslovački konzul u Zagrebu poslao u Prag treba da je uhapšeno nekoliko stotina lica, uglavnom seljaka i nešto opštinskih činovnika (Arhiv Kancelarije Predsedništva Republike ČSR, Fond Jugoslavija, T 1327/33, Izveštaj konzula u Zagrebu od 17. VIII 1933. Čehoslovačkom poslanstvu u Beogradu koje ga je prosledilo u Prag).

šenju oružja, za sakrivanje oružja i za podmetanje bombe pod spomenik kralju Petru I u Otočcu (noću između 6. i 7. juna 1932). Ostali su odgovarali za skrivanje i hranjenje ustaša, za učestvovanje u napadu na žandarmerijsku stanicu u Brušanima te za prenošenje oružja. U toku deseto-dnevnog pretresa optužba je, između ostalog, nastojala da pobije tvrdnje strane štampe o razmerama ustaške akcije, naročito u pogledu širine podrške u narodnim masama. A najteže optuženi su pokušavali da opovrgnu priznanja dana u istražnom postupku, navodeći da su na njih bili prinuđeni grubim postupkom istražnih organa. Optuženima su izrečene teške kazne: J. Rukavina osuđen je na kaznu smrti vešanjem, ostali na kazne do 20 godina robije, a jedan na doživotnu robiju. Dvojica optuženih su oslobođeni.⁴¹ Na uloženu molbu kralj je J. Rukavini izmenio kaznu smrti u kaznu doživotne robije.⁴²

U drugom procesu pred Sudom za zaštitu države, koji je održan 14. do 20. jula 1933, na kome je odgovarala grupa od osam optuženih nije izrečena nijedna smrtna kazna. U toj grupi bili su i zavrbovani narednici gospodičkog garnizona Josip Čačić i Ante Malbaša. Obojica su osuđeni na doživotnu robiju. Teže kazne dobili su i Josip Japunčić (15 godina robije) i Berislav Bedeković (18 godina robije) kao aktivniji saradnici A. Artukovića u pripremanju akcije.⁴³

Na procesima pred Okružnim sudom u Gospiću gde su na odgovornost slati manji krivci, uglavnom seljaci koji su učestvovali u primanju odnosno prebacivanju oružja, izrečene su manje vremenske kazne.⁴⁴

Istoga dana kada je dnevna štampa (19. jula 1933) objavila vest da je kralj uvažio molbu J. Rukavini i zamenio smrtnu kaznu doživotnom robijom, kralj Aleksandar je doputovao u posetu Lici.⁴⁵ Sa Plitvičkih jezera gde je odseo, obišao je više mesta, susretao se sa stanovnicima i u Gospiću prisustvovao sokolskom sletu.⁴⁶ Na kraju kraljevog boravka u Lici objavljeno je da će u Korenici biti podignuta bolnica kao kraljev dar tome kraju.⁴⁷

Poseta kralja Aleksandra Lici kao da je trebalo da označi zatvaranje kruga u vezi s »ličkim događajima« i pokaže, pre svega inostranoj javnosti, da je tamo ponovo sve u redu.⁴⁸ Domaća štampa je bila puna vesti o iz-

⁴¹ ARPJ, DS, br. 54/32. Proces J. Rukavini i dr. i *Politika*, 30. VI — 11. VII 1933.

⁴² *Politika*, 19. VII 1933.

⁴³ ARPJ, DS, br. 26/33, Proces J. Japunčiću i dr. i *Politika*, 15. VII — 21. VII 1933.

⁴⁴ ARPJ, DS, br. 54/32. Presuda Okružnog suda u Gospiću 2. IX 1933. i *Politika*, 19. VIII i 27. VIII 1933.

⁴⁵ *Politika*, 20. VII 1933.

⁴⁶ *Politika*, 24. VII 1933.

⁴⁷ *Politika*, 27. VII 1933.

⁴⁸ Nemački poslanik u Beogradu je, uz ostalo, pisao u Berlin da je kraljevo putovanje u Liku »svakako podvuklo zaključenje mira sa buntovnim ličkim stanovništvom« (Izveštaj Poslanstva u Beogradu 30. VII 1933. ministarstvu inostranih poslova u Berlinu, Nemačka grada, tom II, u prijepri za štampu u Institutu za savremenu istoriju, u redakciji dra Z. Avramovskog).

razima odanosti naroda toga kraja kralju i kraljevskom domu. »Ceo ovaj kraj — pisala je *Politika* — shvatio je to [kraljev dolazak u Liku — T. S.] kao osobiti znak pažnje i kraljevske ljubavi prema Lici, koja je poznata po svojoj tradicionalnoj odanosti državnoj ideji i Nj. V. Kralju.«⁴⁹

Sudeći po organizovanim manifestacijama i pozdravnim govorima izgledalo bi da je kraljeva poseta Lici veoma uspela. Ostala je, međutim, činjenica da time uzroci nezadovoljstva nisu otklonjeni, a isto tako ni posledice masovnih i oštrih represalija ne samo nad onima koji su hteli da izazovu nemire, nego i nad masom nedužnih. Postupci državnih organa u »sređivanju prilika« na području Like i Primorja ostavili su duboke tragove i nisu se mogli dugo zaboraviti.

SUMMARY

CONCERNING THE SO-CALLED REBELLION IN LIKA IN 1932

The author has attempted to describe the principal events connected with one of the main actions of the extreme Croatian nationalists, using archive documentation and the contemporary press. The action described is the attack of a group of so-called Croatian *Ustaši* on the gendarmerie station in the Lika village of Brušani in September, 1932. — After the introduction of the Royal Crown's dictatorship in Yugoslavia (January 6, 1929) some of the members of the former Right's Party (*Stranka prava*) emigrated. They found asylum in revisionist circles of neighbouring countries, mostly in Italy. It was there that the *Ustaši* organization, under A. Pavelić, was formed in 1930. The goal of this organization was the separation of Croatia from Yugoslavia. Italian government circles held up this action as they themselves had designs on parts of Yugoslavia. After sending individuals to assassinate important members of the regime and attack public buildings, in 1932 the *Ustaši* leadership decided to try a larger scale action, to attempt to raise a rebellion in Croatia. The discontent of the people, because of the great economic crisis and Croatian national inequality, was counted on. The *Ustaši* in emigration managed to gain a foothold in the town of Gospić and in some of the surrounding villages. A certain amount of arms and ten uniformed *Ustaši* were illegally brought from Zadar. In the night between September 6 and 7, 1932, the gendarmerie station in the village of Brušani was attacked. The *Ustaši* counted on that being enough for a wider rebellion to flare up. However, the action failed. Even the attack on the gendarmes themselves was repulsed. Those who had organized the action fled from Gospić to Zadar. Arrests of all suspected persons and pursuit of the *Ustaši* started at once. Of the ten *Ustaši* who had been brought from Zadar one was killed, and the others managed to get back to Zadar. — The action of the *Ustaši* in Lika worsened the already bad relations between Yugoslavia and Italy and brought the two countries to the brink of war. — In the regime's counter-attack, the goal of which was the discovery of members of the *Ustaši* organization and the confiscation of hidden arms, many people who had nothing to do with *Ustaši* aims and actions were arrested and maltreated. As the main organizers of this action were already abroad, having fled there before or right after the attack, it was not until the summer of 1933, after long enquiries, that a few score of those who had participated or collaborated in this *Ustaši* action were sentenced to long terms of imprisonment.

⁴⁹ *Politika*, 23. VII 1933.